

УДК 378.014.15(477)

Мещанінов О.П., Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили

Мещанінов Олександр Павлович – кандидат технічних наук, в.о. професора, перший проректор МДГУ ім. Петра Могили. Коло наукових інтересів – формування моделей, моделювання, аналіз сучасних тенденцій та умов, які забезпечують сталий розвиток університетської освітньої системи в Україні.

Система університетської освіти в контексті концепції сталого розвитку людства

Висвітлюються можливі сценарії розвитку цивілізації завдяки феномену колективного розуму людства. При цьому увага сконцентрована на пошук шляхів, умов для забезпечення життєдіяльності університетської освіти як для сьогодення, так і для майбуття.

Possible for casts of civilization evolution due to appearing of humanity group intellect phenomena are investigated. Great attention is paid to searching the conditions for higher education activity provision both for present and future generations.

Для переходу на шлях до сталого розвитку цивілізації потрібна інтеграція зусиль у різноманітних галузях – таких як економіка, екологія, соціологія, освіта та інші. У цьому переліку більш довготривалим та саме сталим цілям у досягненні мети відповідає освіта. Саме освіта є підґрунтям, необхідною умовою для досягнення глобальних цілей – сталого розвитку цивілізації. Але сталий розвиток – це процес, який неможливо вимірювати в одній точці, в одному моменті історії. Розвиток – це особливий тип змін. Ще більш специфічним є сталий розвиток. Усім зрозумілі потреби та безальтернативність переходу до освіти крізь усе життя, що також є своєрідним втіленням концепції сталого розвитку людства. Отже, освіта має бути зорієнтована на навчання та виховання людини, на формування умов сталого

розвитку. Для вирішення цієї проблеми перш за все слід зосередити увагу на забезпеченні сталого розвитку університетської освіти через розробку та реалізацію відповідних концептуальних положень.

Нова модель університетської системи освіти народжується у надрах традиційно діючої. Починаючи з 1995 року, група науковців зайняла активну позицію та обрала шлях по створенню сучасної університетської системи освіти. Ця ініціатива була підтримана громадськістю та урядом. Постановою Кабінету Міністрів України № 712 від 13 липня 1996 року була утворена Миколаївська філія Національного університету “Києво-Могилянська академія”. Одночасно створювався Миколаївський навчальний національно-культурний комплекс, куди ввійшли провідні

заклади освіти та науки. Формувався осередок, середовище по підготовці та вихованню нової генерації, що не в змозі чекати, поки в Україні з'являться достойні умови для розвитку молоді, особистостей. Наступним кроком по реалізації концепції сталого розвитку регіональної університетської системи освіти, що враховує умови та ресурси регіону, було прийняття Розпорядження Кабінетом Міністрів України № 112-Р від 13.03.2002 року по реорганізації філії в Миколаївський державний гуманітарний університет імені Петра Могили.

Фактично це є свідченням як можливостей ініціативної роботи небайдужих та захоплених справою освітян, творчої інтелігенції, що неухильно відроджується на теренах України, так і активної політики держави по підтримці інноваційних проєктів.

За вісім років наполегливої роботи на півдні України у російськомовному центрі кораблебудування започатковано та стало розвивається університет як осередок, центр національної освіти та виховання.

В університеті навчаються 1550 студентів, 18 аспірантів і 2 докторанти. Створені робочі місця для праці 434 співробітників, з яких 188 – науково-педагогічні працівники. Серед науковців – 24 доктори наук, професори та 74 кандидати наук. Створено видавництво, де вже видано біля 140 наукових та науково-методичних видань, у тому числі 22 підручники та навчальні посібники з грифом Міністерства освіти і науки України. Науково-методичний журнал “Наукові праці” включено до переліку ВАК України, де можуть друкуватися результати наукових досліджень з таких напрямків: “Економіка”, “Екологія”, “Політологія”, “Історія” та “Педагогіка” для здобуття наукових ступенів кандидатів та докторів наук. Це все і є свідченням активності професорсько-викладацького складу університету по відпрацюванню перехідної моделі розвитку, яка адаптована до перехідної економіки України.

Система університетської освіти – це одна з важливих суспільних інституцій, що визначає та створює передумови, пріоритети у розвитку суспільства. Тільки з освіченими та всебічно розвиненими професіоналами, активними та творчими особистостями, які будуть переважати у суспільстві, створювати інтелектуально та духовно розвинену більшість, у цивілізації

з'явилися та продовжують створюватися шанси по переходу до концепції сталого розвитку людства. Тобто система університетської освіти є вирішальною компонентою, що закладає основи у процес переходу до сталого розвитку.

“Принцип матеріальної єдності світу і принцип розвитку – тільки таке з'єднання і може слугувати ґносеологічною базою системи знань, у яку одного разу буде укладена сукупність відомостей, які зростають, начебто лавина, про всі ті процеси розвитку, з якими нас стикає людський досвід і який є лише фрагментом єдиного процесу – світового процесу саморуху, самоорганізації матерії” [1, с. 11]. Саме розум, колективний розум людства, може спрямувати розвиток цивілізації по трьох сценаріях.

Перший сценарій, коли відбувається неконтрольований процес стихійного розвитку непродуктивних сил, неминуче приводить до хижацького використання природних ресурсів, що акумульовані на планеті протягом останніх 2,5 млрд. років з моменту виникнення Землі 4,5 млрд. років тому. У цьому випадку життя на планеті забезпечується за рахунок поглинання ресурсів, тобто за рахунок майбутніх поколінь. Сьогоднішня цивілізація позбавляє майбутнє покоління права на життя, оскільки залишає покоління без необхідних природних ресурсів. Такий сценарій вважається тупиковим та неминуче веде до загальної катастрофи цивілізації [2].

Другий сценарій – коли рівень споживання людством природних ресурсів знаходиться на максимально можливому для планети критичному рівні. Він скоріше відповідає визначенню як критичний і утворює своєрідну точку, момент біфуркації. Внаслідок розвитку подій, що неможливо передбачити, в цей момент подальший розвиток цивілізації відбувається або за сценарієм хижацького використання природних ресурсів, або відбувається перехід до збалансованого розвитку.

Третій сценарій – коли людство переходить на керований розвиток, спрямований на досягнення загальних цілей, які гармонійно враховують потреби та можливості всіх людей без винятку. При цьому враховуються не лише потреби сьогодення, але й можливість існування і майбутніх поколінь. Така концепція сталого розвитку набула майже культового звучання,

коли у 1987 році Комісія Організації Об'єднаних Націй (ООН) під керівництвом Гру Харлем Брунтланд опублікувала звіт "Наше спільне майбутнє". Термін "сталий розвиток" прийнятий як офіційний український відповідник англійському терміну "sustainable development". Відповідно до найбільш поширеного визначення, що було надане у 1987 році у доповіді ООН Комісії Брунтланд, сталий розвиток має "задовольняти потреби сучасності, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби".

Визначення Комісії Брунтланд говорить лише про те, що сталий розвиток означає розвиток, який не збіднює майбутнє. Досягнення сталості розуміється у тому сенсі, щоб рівень використання ресурсів був достатнім для забезпечення гарного життя населення та знаходився в межах екологічних можливостей довкілля. З одного боку, збільшення чисельності населення й обсягів виробництва не повинно виштовхувати людство за межі сталих екологічних можливостей щодо поновлення ресурсів і поглинання відходів. З другого боку, після досягнення цих меж виробництво і відтворення населення повинні здійснюватися виключно з метою репродукування. Фізичне, кількісне зростання повинно припинитися, тоді як якісне поліпшення повинно продовжуватися [3].

На самміті "Планета Земля" в Ріо-де-Жанейро у 1992 році концепція сталого розвитку набуває широкого розповсюдження та нового імпульсу [4]. Було визначено, що в оцінку національних досягнень потрібно включати вартість витрат на оточуюче середовище. При Організації Об'єднаних Націй була створена Комісія з питань сталого розвитку. На Всесвітньому Форумі Неурядових Організацій була зроблена спроба вироблення індикаторів соціального та економічного прогресу. Проблема критерію сталості виступає як одна з найважливіших, а мета полягає у тому, щоб створити умови для більш або менш рівноважного задоволення потреб існуючого покоління без створення загрози задоволенню потреб майбутніх поколінь.

У той же час поширення суто ринкових принципів поведінки на всі сфери суспільного життя вкрай небезпечно. Спостерігається відторгнення будь-яких фундаментальних морально-етичних і духовних цінностей, які

напрацьовані суспільством у процесі попереднього розвитку на шляху своєї історії [5]. Утверджується пріоритетність ринкових цінностей над соціальними та духовними, замінюються фундаментальні принципи суто ринковою доцільністю. Внаслідок цього суспільство втрачає свої ціннісні орієнтири [6]. Як небезпідставно наголошує відомий фінансист Дж. Сорос, "коли люди відмовляються від своєї віри у фундаментальні принципи і намагаються керуватися виключно результатами своїх дій, суспільство втрачає стабільність" [7, с. 24]. Сучасна модель глобалізації в першу чергу для себе, для її окремих суб'єктів, а не глобалізація для всіх, є глибоко хибною [8, с. 49].

Оскільки концепція сталого розвитку відноситься до глобальних і торкається усіх країн, саме тому вона поступово стає своєрідною сучасною філософією виживання цивілізації. Але вирішення глобальних проблем знаходиться поза межами теми нашого дослідження, яке сфокусовано на пошук шляхів, умов для забезпечення життєдіяльності університетської освіти як для сьогодення, так і для майбуття. Цілком зрозуміло, що визначення шляхів та умов досягнення цієї мети будуватиметься на використанні загальних законів природи, положень та принципів, що акумулюють наукові досягнення людства. Тому від проблем планетарного масштабу перейдемо до проблем регіонів, в яких і функціонують різні за формою організації заклади університетської освіти, що у максимально можливому ступені враховують можливості та особливості регіонів, областей України.

Головні світові соціально-економічні явища справляють все більший вплив на систему освіти. Розвиток системи освіти відповідає розвитку суспільства [9, с. 61], а напрями реформування вищої освіти мають адекватно враховувати тенденції реформування соціально-економічних відносин у країні [10, с. 170-176].

Для визначення рейтингу кожної з областей України, як за загальним рівнем людського розвитку, так і за окремими його складовими, у тому числі за рівнем освіти населення, та з метою максимальної адаптації глобальних ідей вимірювання людського розвитку до конкретних умов країни, фахівцями Програми Розвитку Організації Об'єднаних Націй розроблена методика побудови регіональних індексів людського розвитку (RILR) [11, с. 105-109].

Базовими дев'ятьма показниками, чи основними чинниками, аспектами людського розвитку регіонів України, визначено такі:

- 1) демографічний розвиток;
- 2) розвиток ринку праці;
- 3) матеріальний добробут населення;
- 4) умови проживання;
- 5) рівень освіти населення;
- 6) стан та охорона здоров'я;
- 7) соціальне середовище;
- 8) екологічна ситуація;
- 9) фінансування людського розвитку.

Введено три ієрархічні рівні, для кожного з яких обраховується відповідний інтегральний індекс людського розвитку на основі дев'яти базових показників.

Застосовується кількісна оцінка пріоритетів у зазначеній тривірневій ієрархічній системі, що дозволяє визначити особистий внесок кожного компонента до кінцевого результату. Тобто на концептуальному рівні здійснена відмова від гіпотези рівнозначності окремих складових у розрахунку індексу людського розвитку регіону

(RILR).

Слід відзначити, що перспективність застосування моделі для вимірювання розвитку університетської системи освіти досить значна. Ствердження базується на тому факті, що покращення одного з параметрів у реальному житті суто нелінійно впливає на узагальнюючий індикатор. Для підтвердження цього факту звернемося до розгляду рівня індикатора людського розвитку у різних областях України [11, с. 15].

Так, найвищий загальний рівень ILR належить місту Києву, де ВВП на душу населення на основі паритету купівельної спроможності становить \$ 6100. Це є типовим явищем для країн світу, де концентрації виробництва й загального добробуту відбуваються у столиці. Для Києва індикатор охоплення освітою складає 97%, а індикатор тривалості життя – 70,9 року.

Загальний рівень ILR у різних областях

Регіональний ІЛР, 1999

	Очікувана тривалість при народженні (роки)	Сукупна частка учнів	Письменність серед дорослого населення	Скоригований ВВП (ПКС \$)	Індекс тривалості життя	Індекс освіти	Індекс доходу	ІЛР
Київ	70,9	0,967	99,0	6139	0,765	0,982	0,687	0,811
Полтава	68,7	0,736	99,8	4194	0,728	0,911	0,624	0,754
Харків	68,1	0,838	99,8	3440	0,718	0,945	0,591	0,751
Запоріжжя	67,6	0,716	99,7	4498	0,710	0,903	0,635	0,749
Дніпропетр.	67,1	0,717	99,3	3973	0,702	0,901	0,615	0,739
Україна	68,1	0,758	98,7	3213	0,718	0,911	0,579	0,736
Київська область	67,7	0,679	99,1	3706	0,712	0,887	0,603	0,734
Львів	70,6	0,746	99,3	2398	0,759	0,910	0,530	0,733
Черкаси	68,7	0,725	99,5	2978	0,729	0,905	0,566	0,733
Донецьк	67,1	0,675	99,1	3809	0,702	0,886	0,608	0,732
Хмельницьк.	69,3	0,741	98,2	2675	0,739	0,901	0,549	0,730
Суми	68,0	0,698	99,8	3122	0,716	0,898	0,574	0,729
Одеса	67,1	0,746	98,5	3222	0,702	0,905	0,580	0,729
Тернопіль	70,2	0,781	98,9	2080	0,754	0,919	0,507	0,726
Івано-Фр.	70,4	0,701	98,5	2373	0,756	0,890	0,529	0,725
Чернігів	67,9	0,721	98,8	2878	0,715	0,899	0,561	0,725
Вінниця	68,7	0,705	98,9	2588	0,728	0,894	0,543	0,722
Рівне	68,9	0,711	97,3	2611	0,732	0,886	0,544	0,721
Житомир	67,9	0,717	99,2	2545	0,715	0,900	0,540	0,718
Крим АР	68,4	0,698	99,3	2351	0,724	0,895	0,527	0,715
Миколаїв	66,7	0,688	98,0	2896	0,694	0,883	0,562	0,713
Волинь	68,6	0,707	99,1	2180	0,726	0,897	0,514	0,712
Луганськ	67,0	0,654	98,7	2804	0,700	0,876	0,556	0,711
Чернівці	70,4	0,698	97,2	1909	0,756	0,881	0,492	0,710
Севастополь	69,3	0,719	98,7	1856	0,739	0,897	0,488	0,708
Херсон	66,2	0,713	98,6	2480	0,687	0,895	0,536	0,706
Кіровоград	66,8	0,692	98,2	2322	0,696	0,886	0,525	0,702
Закарпаття	68,7	0,654	99,8	1725	0,729	0,883	0,475	0,696

Джерело: Всі регіональні дані отримано від Ради з вивчення продуктивних сил України.

України є найвищим у Полтавській області, хоча у Запорізькій області показник ВВП на душу населення є вищим. Крім того, дві області мають вищі показники за рівнем освіти, “а в дев’яти областях є дещо вищим рівень тривалості життя” (див. таблицю).

Тобто Полтавська область має краще поєднання показників в аспекті людського розвитку:

- індекс тривалості життя – 68,7 року (макс 70,6 років на Львівщині);
- індекс якості освіти – 74% (макс 84% на Харківщині);
- індекс доходу, ВВП на душу населення у паритеті купівельної спроможності – \$ 4200 (макс \$ 4500 у Запорізькій області).

Ми переконані, що освіта – найважливіший прилад, шлях та механізм для сталого розвитку кожної людини. Тому, спираючись на наведену методику, нами була розроблена модель вимірювання розвитку університетської системи освіти, що дозволяє ранжирувати як регіональні розбіжності по областях України, так і у масштабі одного району, області. Проблема якраз і полягає у тому, щоб допомогти різним університетським системам освіти зменшувати нерівномірність, різницю у розвитку, знайти збалансований шлях та впроваджувати концепцію сталого розвитку. Все це дозволяє розраховувати на реалізацію концептуальної, тривірневої (поетап-ної) організаційно-педагогічної моделі розвитку університетської системи освіти від активного та ґрунтового минулого, крізь якісне та здорове сьогодення, до сталого, надійного та достойного майбуття.

У залежності від регіональних особливостей, природних умов, стану промисловості, її

спрямованості та чи інша адміністративна область України і її обласний центр знаходяться у різних умовах, хоча обсяг фінансових витрат з боку держави у розрахунках на одного студента залишається майже однаковим.

На рис. 1 наведена ситуація, коли в обласному центрі існує лише один університет, що, природно, займає монопольне положення. Ситуація змінюється, якщо існує декілька університетів, наприклад три, як зазначено на рис. 2. В цих умовах в загальноосвітніх школах при підготовці випускників для них з’являється можливість вибору. Так само і для випускників університетів з’являється більша мотивація до якісного навчання, тобто утворюється конкурентна боротьба за найкращі робочі місця, тим більше за умови, коли кількість випускників надмірна в порівнянні з кількістю робочих місць.

Ситуація на рис. 2 докорінно змінює і позиції університетів. Для них набуває змісту завдання по створенню найкращих умов для навчання студентів, що гарантує вступний конкурс, а також найкращі умови для професорсько-викладацького складу. Останній аспект набуває тим більшої значимості, чим більше і чим скоріше утворюються нові університети додатково до тих, що функціонують традиційно. Це зрозуміло, оскільки створення та розвиток професорсько-викладацького складу потребує значних зусиль та часу.

В той же час для замовників випускників з вищою освітою також змінюється ситуація. Кожна з установ, фірм зацікавлена в залученні до роботи найбільш якісних фахівців. Тому і ці фірми змушені створювати кращі умови для

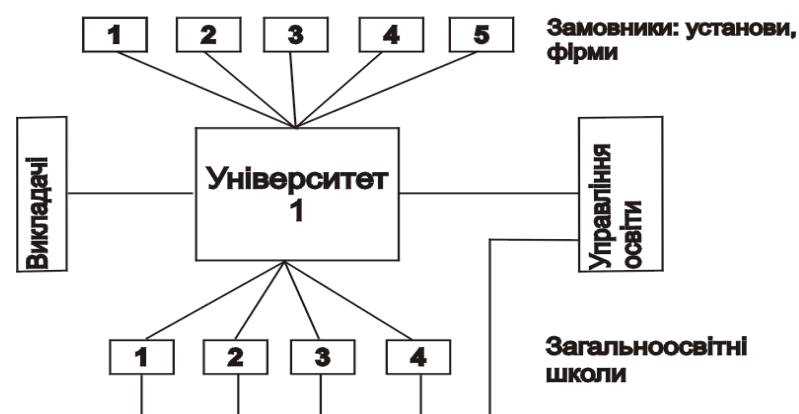

Рис. 1. Монопольна структура університетської системи освіти

випускників однієї спеціальності з різних університетів.

Становище змінюється і у загальноосвітніх школах, оскільки виникає конкурентна боротьба на ринку освітніх послуг між університетами за випускників шкіл. Тобто взаємозв'язки, стосунки між установами, що діють на ринку освітніх послуг, змінюються докорінно.

Надалі подальший аналіз слід робити за функцією часу. Скажімо, через певний термін, наприклад 5-8 років, на ринку освітніх послуг створюється ситуація, що відображена на рис. 3.

Зрозуміло, що університет № 3 втратить як абітурієнтів, так і випускників з їх замовниками. Також втратить викладачів та, нарешті, збанкрутує, якщо це не державний ВНЗ. Ситуація виникла, мабуть, тому, що не

створилися привабливі місця як для студентів, так і для викладачів, і якість не задовольняє потреб установ, замовників.

Для університету № 3 спостерігається зменшення конкурсу, тобто потоку абітурієнтів. Також зменшується потік випускників і фактично втрачаються окремі зв'язки. Такі зміни обумовлені відсутністю або недостатнім обсягом ресурсів, які відволікаються для задоволення власних науково-освітніх потреб університету.

У більш привабливому стані залишається університет № 1, який, з одного боку, виділяє достатньо ресурсів для самооновлення та самовідтворення професорсько-викладацького складу. С другого боку, університет № 1 залучає до співпраці весь творчий потенціал із

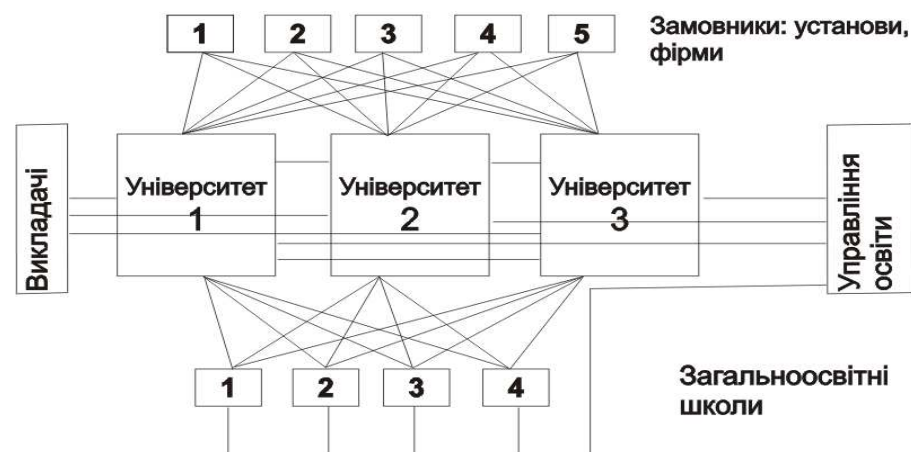

Рис. 2. Структура ринку освітніх послуг, коли формується можливість свободи вибору

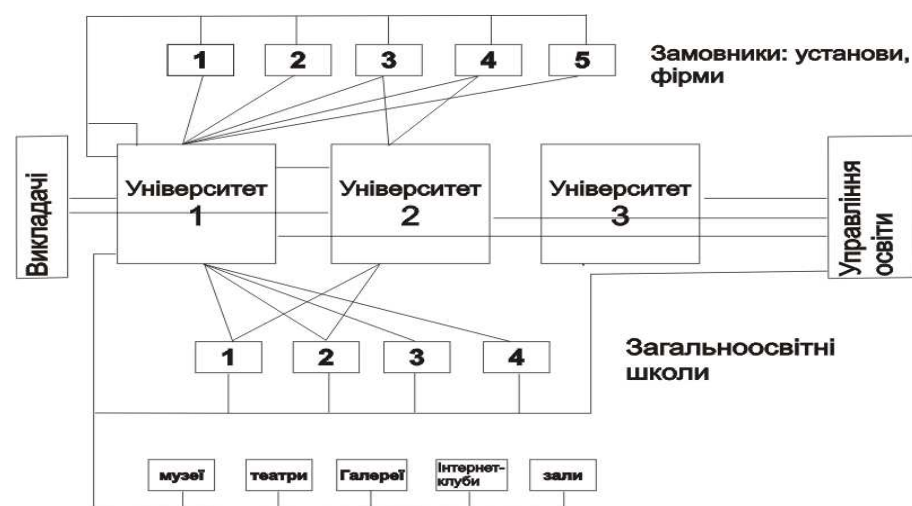

Рис. 3. Структурні зміни з часом внаслідок розвитку ринку освітніх послуг

зовнішнього оточення до навчально-науково-виховної діяльності, до забезпечення інноваційної форми організації навчального процесу. Відомий шлях для досягнення визначеного стану – це багатогранна підтримка створення та розвитку наукових та науково-методичних шкіл університету, перехід студентів на старших курсах до організації навчального процесу за формою “навчання + робота”. Зрозуміло, що жодний університет не в змозі забезпечити своїх студентів умовами, які б дозволили їм отримати практичні навички та вміння, які потрібні на конкретному робочому місці в установі. Для цього університету потрібно б було створити саму установу.

Університет № 1 має стабільний потік абітурієнтів, має стабільний професорсько-викладацький колектив, що самооновлюється, і, нарешті, має стабільний ринок праці для власних випускників. Тобто стан такого університету можна вважати сталим.

Підтримувати організаційні рішення, що дозволили університету добитися сталого стану, потрібно протягом усього часу функціонування, а сталість набувається не одноразово, а шляхом наполегливої, постійної праці. Фактично ми дійшли до визначення саме категорії сталого розвитку університетської освіти.

Під сталістю прийнято вважати [12] здатність вищого навчального закладу зберегти та покращити результати, які були досягнуті за рахунок зовнішньої підтримки та після її закінчення. Необхідними умовами сталості університету є: фінансова надійність, сталий кадровий склад, політична та адміністративна підтримка, співпраця між структурними підрозділами, підтримка з боку зовнішніх установ та організаційний розвиток. Організаційний розвиток університету визначає [13]:

- місію та цілі університету в галузі навчання та досліджень;
- організаційну структуру та менеджмент;
- інфраструктуру;
- професорсько-викладацький та навчально-допоміжний персонал;
- навчальні матеріали;
- джерела фінансування;
- академічну та управлінську культуру;
- відношення та взаємодію з владою, промисловістю та соціальними інституціями.

З аналізу категорії сталості можна зробити висновок, що вона вживається виключно для тієї чи іншої системи, але не до окремого елемента.

Поняття сталого розвитку вживається для характеризування об'єктів, які знаходяться у певній взаємодії як між собою, так і з оточуючим середовищем. Так само, аналізуючи умови сталого розвитку університетської освіти, ми аналізуємо певну кількість елементів, складових та їх взаємовідношення. Тобто університетська освіта є своєрідною складною системою з визначеними елементами, зв'язками та взаємодією з оточуючим середовищем. Між університетами існує конкурентна боротьба як за абітурієнтів, так і за викладачів.

Таким чином кожний з університетів утворює свою регіональну систему університетської освіти. Визначення умов, шляхів, моделей та чинників, що дозволяють забезпечити сталий розвиток університетської системи освіти, має як теоретичний, так і практичний інтерес, потребує уважного дослідження.

Література

1. Моисеев Н.Н. Алгоритмы развития (серия “Академические чтения”). – М.: Наука, 1987. – С. 303.
2. Моисеев Н.Н. Пути к созиданию. – М., 1992. – 208 с.
3. Дейлі Г.Е. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку / Переклад з англійської; Інститут сталого розвитку. – К.: Інтелсфера, 2002. – 312 с.
4. Програма дій “Порядок денний на ХХІ століття” (“Agenda 21”) / Переклад з англійської: ВГО “Україна. Порядок денний на ХХІ століття”. – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.
5. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. посіб. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
6. Доклад о развитии человека за 2001 год. – Нью-Йорк, Оксфорд, 2001. – С. 2-9.
7. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму. Відкрите суспільство під загрозою. – К.: Основи, 1999. – С. 148.
8. Гальчинський А. Глобальна криза чи криза глобалізації // Віче. – 2002. – № 1 (118). – С. 44-50.
9. Корсак К.В. Світ нового століття і його освіти // Віче. – 2002. – № 1 (118). – С. 58-66.
10. Указ Президента України “Про Основні напрямки реформування вищої освіти в Україні” № 832/95 від 12 вересня 1995 р. // Нормативно-правові акти про наукову та науково-технічну діяльність у вищих навчальних закладах України: У 2 кн. / За ред. Ю.І. Горобця та М.І. Панова. – Харків: Право, 2001. – Кн. 1. – 784 с.
11. Україна. Національний звіт з людського розвитку 2001. Сила суспільної взаємодії // Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй. – К.: Україна, 2002. – С. 113.
12. Department of Education. “Higher Education Act of the Republic of South Africa, Act No.101 of 1997”, South African Government Gazette 18515 (19 December 1997).
13. Ансу Эразмус. Взлеты и падения: проблемы международного проекта развития. http://www.aha.ru/~moscow64/educational_book10/erasmus.htm

Стаття надійшла до редколегії 12.11.2002 р.